

СПОСОБИ І ФОРМУЛА ТЛУМАЧЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ

**Антошкіна Валерія Костянтинівна - кандидат юридичних наук, доцент
кафедри економіки та менеджменту ДВНЗ «Університет банківської справи»**

УДК 347.1

Acest articol definește obiectivele, sarcinile și trăsăturile de interpretare a contractelor de drept civil. Sunt analizate caracteristicile aplicării metodelor de interpretare în raport cu contractele și exemple din practica civilă și judiciară. Sunt investigate formulele interpretării după legislația Ucrainei și în cadrul juridic al țărilor străine.

Cuvinte cheie: contractul de drept civil, interpretarea contractelor, modalitățile de interpretare, formula de interpretare, practica judiciară.

В данной статье определены цели, задачи и особенности толкования гражданско-правовых договоров. Рассмотрены особенности применения способов толкования применительно к договорам и рассмотрены примеры из цивилистической и судебной практики. Исследованы формулы толкования по законодательству Украины и в правовой базе зарубежных стран.

Ключевые слова: гражданско-правовой договор, толкование договоров, способы толкования, формула толкования, судебная практика.

Defines the purpose, objectives and features of the interpretation of civil contracts. The features of application of methods of interpretation for treaties and examples from civil law and litigation. Researched formula interpretation according to Ukrainian law and in the legal framework of foreign countries.

Key words: a civil contract, interpretation of contracts, methods of interpretation, the formula of interpretation, judicial practice.

Актуальність теми дослідження. Роль і значення договору збільшуються у міру розвитку цивільного обороту, що підтверджується його виділенням в самостійний інститут як у вітчизняному, так і в зарубіжному законодавстві. Зростає також і значення всіх питань договірного права, у тому числі кваліфікації цивільно-правових договорів, тлумачення змісту договору і окремих його умов, що визначає актуальність даної статті.

Система цивільно-правових договорів відіграє важливу роль у системі цивільно-правових засобів. Саме договір є інструментом, застосування якого пов'язане з реалізацією

основних принципів цивільного права – свободою договору, автономією волі, юридичною рівністю сторін, невтручанням у приватні справи і т. п. [5, С.131].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема тлумачення в праві завжди викликала до себе науковий інтерес і ставала предметом теоретичного аналізу відомих учених-правознавців. Разом з тим тлумачення саме актів індивідуального регулювання, зокрема цивільно-правових договорів, а не нормативно-правових актів, вимагає розробки відповідної наукової концепції та докладного дослідження. Вважаємо, що вивчення праць таких вчених,

в основному закордонних: М.Г.Розенберга, С.В.Сарбаша, В.В.Вітрянського й М.І. Брагінського, О.О. Березіної, Н.В.Степанюк – дозволить розширити та удосконалити той інструментарій, який запропонований законодавцем для тлумачення цивільно-правових договорів у чинному законодавстві.

Мета статті. Можливість виникнення ситуації, коли окремі умови договору або його зміст є недостатньо ясними, неповними, що утруднює процес виконання договору, підвищує актуальність питання про визначення правил тлумачення договору, які будуть детально проаналізовані в даній статті.

Виклад основного матеріалу. Особливості тлумачення договорів, як справедливо відзначає О. О. Березіна [1, С.87], залежать від специфіки об'єкту тлумачення, інтерпретаторів, цілей, функцій і місця тлумачення договорів в механізмі правового регулювання, а також нормативно закріплених принципів, способів і правил інтерпретації договорів.

Тлумачення договорів з урахуванням його особливостей спрямоване на вирішення таких завдань (рис. 1).

Щодо визначення основної мети тлумачення договору, то можна погодитися з О. Ю. Кабалкиним [3, С.14], який вважає, що сенс тлумачення полягає в забезпеченні правильного використання договірної форми, застосування правових норм, що відносяться тільки до кон-

кретних майнових зв'язків, запобігання можливим помилкам у процесі їх реалізації.

За своєю правовою природою договір є домовленістю, тому метою тлумачення має бути не просто воля однієї із сторін, а їх загальна воля або загальний намір сторін, як закріплено в міжнародних правових актах.

Завдання інтерпретатора полягає в тлумаченні договору згідно з загальною волею сторін (загальний намір) і з урахуванням мети договору. Отже, тлумачення договору здійснюється не лише шляхом тлумачення його умов, але і передбачених чинним цивільним законодавством положень. Тому при тлумаченні слід також визначити склад правомірних інтересів, які малися на увазі сторонами при укладенні договору, і забезпечити їх досягнення.

Наприклад Верховний Суд України свого часу розтлумачив питання щодо застосування до спірних правовідносин положень Закону України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. № 1023-ХІІ (далі за текстом - Закон № 1023-ХІІ), зазначивши, що «суду необхідно з'ясувати, для яких цілей використовується придбана продукція: особистих потреб фізичної особи чи її використання пов'язане із підприємницькою діяльністю фізичної особи - суб'єкта підприємницької діяльності»:

«У справі за позовом Особи 3 до приватного підприємця Т. про розірвання договору купівлі-продажу, повернення коштів і відшкодування

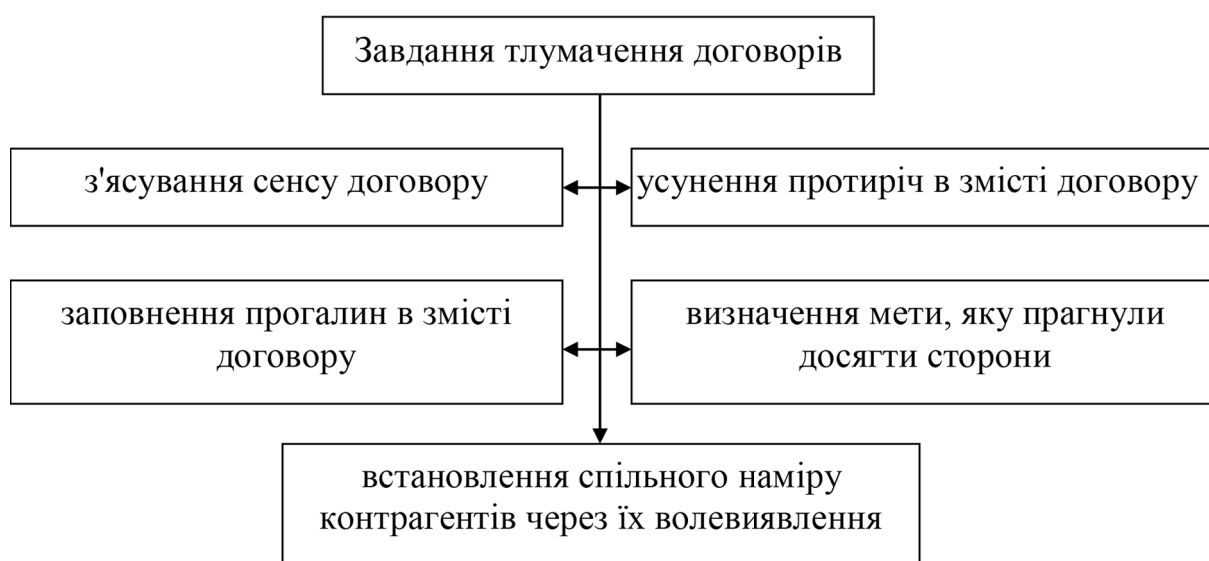

Рис. 1. Завдання тлумачення договорів

моральної шкоди відповідач заперечував проти застосування Закону № 1023-ХІІ і зазначав, що позивачка здійснювала купівлю мобільного телефону не як фізична особа, а як підприємець з метою подальшого використання його у господарській діяльності.

Лубенський міськрайонний суд Полтавської області рішенням від 4 червня 2009 р. позовні вимоги Особи 3 задовольнив частково - договір купівлі-продажу мобільного телефону розірвав, стягнув на користь Особи 3 сплачені за товар кошти, а в решті – відмовив» [8]».

Суд дійшов правильного висновку, що в даному випадку немає підстав не поширювати норми Закону № 1023-ХІІ на договір купівлі-продажу, адже мова йде не про підприємницьку діяльність, а про адвокатську, яка є незалежною професійною діяльністю.

На думку Степанюк Н. В., краще всього в процесі тлумачення послідовно використовувати визначені способи тлумачення і аналізувати отримані з їх допомогою висновки [7, С.144]. Послідовне застосування способів тлумачення дозволяє не просто отримати різнобічну інформацію про договір як об'єкт тлумачення, що саме по собі допомагає досягненню мети тлумачення, скільки сприяє отриманню знань декількох рівнів, кожен з яких розширює попередній. Саме тому в процесі тлумачення договору і його умов необхідно використати усі способи тлумачення, які можуть дати необхідний результат тільки в сукупності. Інше б означало, що суд у процесі тлумачення може прийняти рішення, керуючись тільки одним із способів, і, швидше за все, граматичним. До такого ж висновку ми повинні були б прийти, якби визнали за можливе говорити про різні види тлумачення - суддя міг би просто вказати, що в даному випадку застосував те або інше тлумачення.

О. О. Березіна вважає, що процес тлумачення договорів поєднує традиційні способи юридичного тлумачення і способи, що витікають з особливостей договорів, специфіки юридичної діяльності сторін договору, їх представників, судових органів та інших суб'єктів права, спрямованої на пізнання сенсу умов договорів в цілях їх безпосередньої або опосередкованої реалізації [2, С. 27-28].

В узагальненні судової практики зазначається, що «важливу роль при визначенні змісту договору відіграє тлумачення його умов (пунктів, положень). Тлумачення договору здійснюється відповідно до правил тлумачення правочину»[9].

Нами визначено особливості застосування способів тлумачення щодо договорів та наведено приклади із цивілістичної практики.

1. Однакове для усього змісту договору значення слів і понять, визначення термінів, загальноприйнятих для цивільного права скорочень і т.п. Якщо договором передбачено застосування штрафних санкцій за порушення його умов у вигляді неустойки, то її може застосувати будь-яка сторона за порушення всіх умов. Використання в договорі, що не має найменування, термінів «замовник», «підрядник» за наявності сумнівів, дозволяє класифікувати за даними термінами його як договір підряду. Крім того, вживання цих та інших термінів повинно мати однакове значення у всіх пунктах договору.

2. Застосування порівняння. Використання прямого сенсу слів і понять і загальноприйнятих у певному сегменті цивільно-правових відносин термінів не завжди дає змогу встановити зміст окремих частин правочину. У такому разі він встановлюється методом порівняння: нез'ясована частина договору порівнюється з відповідною його частиною, зі змістом інших частин, з усім змістом або з намірами сторін - структурно-системне тлумачення. Так, якщо в пункті договору «Кількість товару» мова йде про 1000 одиниць, а в пункті «Сума договору» про 200 тис. грн., то повністю логічно, що вартість однієї одиниці товару складає 200 грн. Якщо вартість прямо не вказана в договорі, то проблем з тлумаченням цього пункту не виникає. Аналогічно можна розтлумачити зміст договору, якщо дані інші дві позиції, а невідома третя (зафіксована вартість товару та сума договору і невідома кількість товару, зафіксована вартість товару та його кількість, а невідома сума договору).

3. Врахування обставин, що мають істотне значення. Якщо при тлумаченні договору неможливо встановити істинну волю сторони, то слід враховувати його мету, зміст попередніх дій, звичаї ділового обороту, подальшу пове-

дінку сторін і т.п. - комплексне тлумачення. Наприклад, постачальник сировини забезпечував нею підприємство-виробника протягом трьох років за договором, в якому було позначено, що за поставлену партію розрахуватися необхідно протягом п'яти банківських днів. При укладенні нового договору між контрагентами не було встановлено термін розрахунків за поставлену сировину. В такому випадку суд має підстави при тлумаченні договору вважати, що оплату слід проводити протягом п'яти банківських днів.

4. Застосування інших способів тлумачення. Ч. 3 і ч. 4 ст. 213 ЦК містить не вичерпний перелік правил тлумачення, тому можна застосовувати й інші способи тлумачення. Історичний спосіб тлумачення – з'ясування подій напередодні укладання договору. Функціональний спосіб тлумачення – визначення подальшої поведінки сторін договору, умов його фактичного функціонування. Так при розбіжностях щодо найменування договору з його змістом, його правова природа встановлюється згідно з умовами, а не назвою. При тлумаченні договорів також враховуються типові умови (типові договори), навіть якщо договір не містить посилання на ці умови.

5. При тлумаченні зовнішньоекономічних договорів необхідно також керуватися правилами їх тлумачення, встановленими в міжнародних конвенціях, договорах, якщо вони не суперечать законам України.

Законодавство України, як і правова база більшості зарубіжних країн, містить змішану (комплексну) формулу тлумачення: прямий сенс слів і понять, загальноприйняті терміни + метод порівняння + врахування обставин, що мають істотне значення + застосування інших способів тлумачення.

У статті 125 Закону КНР про договори: використані в договорі слова і вирази + інші положення договору + мета договору + ділова практика + принцип сумлінності, тобто формула передбачає застосування буквального, систематичного, телеологічного способів тлумачення шляхом поєднання теорій «об'єктивного вираження» (objective expression) і «суб'єктивного наміру» (subjective intention).

Отже, відмінності полягають у послідовності застосування можливих способів тлумачення. В одних країнах акцент ставиться на словесний зміст договору (практично усі країни колишнього СРСР, Монголія, Філіппіни, Англія та ін.), в інших - на дійсну волю і намір сторін (Німеччина, Франція, канадська провінція Квебек та ін.).

Китайська правова база також містить спеціальні норми щодо окремих аспектів тлумачення договорів. Так, ч. 2 ст. 125 Закону КНР про договори присвячена тлумаченню зовнішньоторговельних договорів, складених на двох мовах. У випадку протиріччя в словах і виразах однієї і тієї ж умови, сформульованої на різних мовах, дійсний сенс такої умови визначається у світлі мети договору.

На наш погляд, доцільно запозичити досвід інших країн щодо законодавчого закріплення правил тлумачення договорів. Зокрема такі положення, закріплені в Цивільному кодексі Азербайджану, в змозі підвищити ефективність процесу тлумачення у вітчизняній системі цивільного права:

- якщо окремі вирази договору можуть тлумачитися по-різному, то перевага віддається сенсу, зазвичай прийнятому за місцем проживання сторін. Якщо місця проживання сторін різні, то вирішальним вважається місце проживання акцептанта;

- при тлумаченні змішаних договорів застосовуються норми про договори, найбільш близькі і найбільш відповідні сутності виконання.

Правила тлумачення договорів, окрім національного законодавства, містяться і в міжнародних документах, зокрема: Конвенція ООН про міжнародну купівлю-продаж товарів 1980р. (Віденська конвенція), Принципи міжнародних комерційних договорів 1994 р., розроблені Міжнародним інститутом з уніфікації міжнародного приватного права (Принципи УНІДРУА), Принципи Європейського договірної права, розроблені Комісією під керівництвом проф. Ландо, 1994-2002 рр. (Принципи ЄДП).

При цьому положення ст. 8 Віденської конвенції не співпадають з нормами вітчизняного законодавства. У Віденській конвенції норма,

що безпосередньо присвячена тлумаченню договорів, відсутня. Вона містить загальне положення про «тлумачення заяви й іншої поведінки сторони», яке ставить акцент на з'ясування наміру сторони, якщо інша сторона знала або не могла не знати, який був цей намір. Якщо цей критерій не придатний, то при тлумаченні за основу береться те розуміння, яке мала б розумна особа, що діє в тій же якості, що й інша сторона при аналогічних обставинах. На практиці це положення застосовується комерційними арбітражами не тільки до односторонніх дій (заяви й інша поведінка сторони), але і до договорів.

Значне місце питанням тлумачення відведене в Принципах УНІДРУА (глава 4) і Принципах ЄДП (глава 5). У цих документах також віддається пріоритет тлумаченню за допомогою виявлення дійсної волі і намірів сторін. Аналогічне ст. 8 Віденської конвенції правило закріплене в статті 4.1 Принципів УНІДРУА. При цьому під «наміром» розуміється спрямованість на досягнення певної мети; «спільна економічна і соціальна мета, яку переслідують сторони договору». А «загальний намір» можна виявити тільки за допомогою телеологічного тлумачення.

Найбільш яскравим та повним прикладом висвітлення питань тлумачення в міжнародних документах є правила тлумачення міжнародних термінів – Інкотермс, які є приватною неофіційною кодифікацією міжнародних торгових звичаїв. Уперше опубліковані в 1936 році як збірка тлумачень торгових звичаїв, що найчастіше зустрічаються.

Дані терміни склалися в міжнародній практиці протягом тривалого часу і нарешті отримали статус звичаїв у міжнародній торгівлі. Проте у законодавстві різних країн, а іноді і у портах однієї країни, мали місце суттєві розходження щодо змісту торгових термінів. Тому для уніфікації зовнішньоторгового обігу МТП розробила Інкотермс, що дало змогу закріпити однакові правила тлумачення термінів, найчастіше вживаних в зовнішній торгівлі.

Отже, тлумачення договору відбувається в процесі правозастосовної діяльності при розгляді конкретної справи. В результаті її здійснення можуть встановлюватися такі факти:

укладений договір або ні; дійсний він або не дійсний; чи дотримана форма договору; правові наслідки порушення форми договору; які умови договору погоджені; які умови договору визначені нормами права (імперативними, диспозитивними); до якого виду відноситься договір; чи погоджені сторонами істотні умови; які права і обов'язки виникли у сторін на підставі укладеного договору і т. д.

Визначення виду договору має істотне значення для вирішення спірних питань. Так, наприклад, зміст цивільно-правових договорів та окремі його положення можуть послужити для суду основою для визнання відносин фактично трудовими. Так, в одному з судових рішень суд вказує на те, що в цивільно-правовому договорі були вказані наступні положення: обов'язок виконавця дотримуватися правил внутрішнього трудового розпорядку; обов'язок сторони найму оплачувати відрядження виконавця; встановлення режиму робочого часу - вахтовий метод; відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання обов'язків відповідно до норм трудового законодавства [10].

Очевидно, що будь-які прямі або непрямі відсилання на трудове законодавство в цивільно-правовому договорі можуть привести до того, що ці відносини будуть визнані трудовими, адже відносини сторін в цивільно-правовому договорі повинні регулюватися нормами Цивільного кодексу. Аналогічне наукове тлумачення з цього приводу висловлюють і фахівці Price water house Coopers [4].

За допомогою різного роду доказів виявляється дійсна воля сторін договору, відповідність її волевиявлення. Досліджуються різного роду документи й інші докази. Аналізуються фактичні дії сторін з виконання договору і встановлюється, наскільки вони відповідають умовам укладеного договору. Для правозастосовної діяльності обов'язкове осмислення багатьох понять як правового, так і неправового характеру (договір, зміст договору, істотні умови, форма договору, недійсний договір, неукладений договір, правовідносини, зміст правовідносин, виконання договору та ін.).

Зокрема, щодо тлумачення змісту та сторін договірних правовідносин можна навести таке

узагальнення судової практики: «враховуючи, що окремі види правовідносин з участю споживачів регулюються й спеціальними законами України (наприклад, страхування, перевезення, фінансові послуги, житлово-комунальні послуги тощо), Закон № 1023-ХІІ застосовується в частині, не врегульованій спеціальним законом» та «Не застосовується Закон № 1023-ХІІ до відносин із вчиненням нотаріусом нотаріальних дій, а також до відносин із надання професійної юридичної допомоги адвокатами» [8].

У судовій практиці значну частину справ становлять справи, коли відсутня одна або кілька із істотних умов правочину, що є підставою його недійсності. Так, відповідно до ч. 2 ст. 15 Закону «Про оренду землі» Новомиргородський районний суд Кіровоградської області рішенням від 14 червня 2007 р. задовольнив позов Г. до ТОВ «Агрофірма ім. Чкалова» про визнання договору оренди земельної ділянки недійсним у зв'язку з відсутністю даних про досягнення згоди між сторонами щодо розміру орендної плати та плану (схеми) спірної земельної ділянки. За роз'ясненнями Верховного Суду України «У таких випадках необхідно обґрунтовувати вимогу про недійсність правочину відповідно до спеціального закону, який застосовується до цих правовідносин» [6].

Висновки. Таким чином, необхідність у тлумаченні договору виникає у випадку неповного або недостатньо ясного формулювання його окремих умов, спростування сторонами або третіми особами його укладення або дійсності, а також його правової природи. При тлумаченні договору суб'єкт, що здійснює тлумачення, може і повинен керуватися спеціальними правилами тлумачення. У загальному розумінні тлумачення договору - це з'ясування справжнього наміру учасників договору і дійсного змісту його положень з метою якнайповнішої їх реалізації.

Література

1. Березина Е. А. Толкование договора как вид юридического толкования / Дисс. канд. юрид. наук: 12.00.01. - Екатеринбург, 2001. - 226 с.

2. Березина Е. А. К вопросу о необходимости юридического толкования индивидуально-правовых договоров // Тенденции государственно-правового развития: сборник научных трудов. - Екатеринбург: Изд-во Урал. юрид. ин-та МВД России. - 2012. - С. 26-35.

3. Кабалкин А. Толкование и классификация договоров // Российская юстиция. - 1996. - №7. - С. 13-15.

4. Мельниченко О., Чорна О. Ключевые аспекты судебной практики в отношении признания гражданско-правовых договоров трудовыми // Юрист и закон. - 2014. - № 15 [Електронний ресурс] - Режим доступу: https://www.pwc.com/ua/en/publications/2014/assets/legal_precedents_employment_agreements.pdf

5. Правова система України: історія, стан і перспективи: В 5 т. Т. 3: Цивільно-правові науки. Приватне право / Під заг. ред. Н. С. Кузнецової. - Харків: Право, 2008. - 640с.

6. Практика розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Узагальнення підготовлене до друку суддями Верховного Суду України Я.М. Романюком, В.Й. Косенко та старшим консультантом управління вивчення та узагальнення судової практики З.П. Мельник // Інформаційний сервер Верховного Суду України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/bce90d7b25c17f6dc225754e004b4c96?>

7. Степанюк Н. В. Толкование гражданско-правового договора // Дисс. канд. юрид. наук: 12.00.03. - М., 2008. - 215 с.

8. Судова практика з розгляду цивільних справ про захист прав споживачів (2009 - 2012 рр.): Верховний Суд; Узагальнення судової практики, Витяг від 01.02.2013 р. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0006700-13>

9. Узагальнення судової практики розгляду Бершадським районним судом цивільних справ про спори, що виникають із договорів, за 2014 рік. // [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://old.court.gov.ua/sud0202/info/188184/>

10. Ухвала апеляційного суду Волинської області від 26.06.2013 р. № 161/3020/13-ц.

Antoshkina V.K.

Ph.D., associate professor of the department economics and management "University of Banking"

The methods and the formula of the interpretation of civil contracts.

The agreement itself is an instrument that relates to the implementation of the basic principles of civil law. A possibility of occurrence of a situation where the separate conditions of the agreement or its content are not clear enough or not full, which complicates the process of agreement performance, raises the relevance of the issue on the application of the regulations of interpretation of the agreement.

The meaning of the interpretation is to ensure the correct use of the contractual form, the application of legal regulations relating to specific property relations only, to prevent possible mistakes in the process of its implementation.

The task of the interpreter is to interpret the agreement in accordance with the general will of the parties (general intention) and according to the purpose of the agreement. Consequently, the interpretation of the agreement shall be carried out not only through the interpretation of its conditions, but also by the provisions of the applicable civil law. Therefore, in the interpretation should also determine the composition of legitimate interests that were in the minds of the parties when entering into the agreement, and ensure its achievement.

It is better to consistently use different ways of interpretation and to analyze the conclusions obtained with their help in the interpretation process. Otherwise, it would mean that the court in the process of interpretation can make a decision guided only by one way, and, most likely, grammatical one.

The process of interpretation of agreements combines traditional methods of legal interpretation and methods deriving from the peculiarities of agreements, the features of the legal business of the parties of the agreement, their representatives, judicial authorities and other subjects of law.

There are such features of applying the ways of interpreting agreements and giving examples from civil practice.

1. *The same for all content of the agreement, meaning of words and concepts, definition of terms commonly accepted for civil rights of abbreviations, etc.*

2. *Application of a comparison.*

3. *Considering the circumstances that are of significant importance.*

4. *Application of other methods of interpretation.*

5. *In the interpretation of foreign economic agreements, it is also necessary to follow the rules of their interpretation, established in international conventions, agreements, if they do not contradict the laws of Ukraine.*

Thus, the need for interpretation of the agreement arises in the case of incomplete or unclear wording of its individual conditions, refusal by the parties or third parties on its conclusion or validity, as well as its legal nature. When interpreting the contract, the interpreter may be guided by special rules of interpretation.